

STUDII ȘI CERCETĂRI

Libertate. Detenție. Viață socială

Despre contradicția dintre două tipuri fundamentale de raționalitate, ca sursă a ineficienței pedepsei cu închisoarea

Petronel Dobrică

Universitatea din București

„Semn al victoriei tipului de raționalitate
specific instituției penitenciare : deținutul eliberat,
vehicul cu care închisoarea călătorește liber prin societate.”

Using the theoretical references of Goffman's theory of the total institutions, this article deals with the fundamental contradiction issue with two types of rationality which settles the lives of individuals in different ways, according to their life abridged of freedom status. This contradiction underlain in respect with the produced effects over life abridged of freedom people marks the condemned people's line from the moment of their entrance in the penitentiary until the freedom time of their release outside the prison walls conditioning the prison punishment social effects and justification.

Keywords : total institution, deculturation, resocialization, coercitive power

Cuvinte-cheie : instituție totală, deculturație, resocializare, putere constrângătoare

Tipuri de raționalitate, tipuri de alegere. Considerații asupra raționalității spațiului de detenție

Teza centrală a acestui studiu este aceea a efectelor contradicției fundamentale dintre două tipuri de raționalitate care reglează în mod diferit viețile indivizilor, după cum aceștia au statutul de persoane libere sau statutul de persoane private de libertate. Efectele acestei contradicții mi se par esențiale atât pentru explicarea unor aspecte ale pedepsei cu închisoarea, cât și pentru înțelegerea naturii instituției penitenciare. Această contradicție, pe care o consider fundamentală prin prisma efectelor pe care le produce asupra

persoanelor private de libertate, marchează întregul traseu parcurs de indivizii condamnați, de la momentul intrării în penitenciar până la momentul ieșirii dintre zidurile închisorii.¹

Punctul de plecare al analizei este constatarea faptului că *viața individului aflat în libertate se desfășoară în contextul posibilității unor alegeri teoretic nelimitate*. Evident că aceste alegeri sunt făcute în anumite contexte concrete, care influențează, în măsuri diferite, posibilitățile individului de a opta pentru o soluție sau alta. Faptul esențial este că, indiferent de puterea constrângătoare a acestor contexte (instituții de toate tipurile, așteptări și comportamente ale celorlalți participanți la viața socială, interacțiuni cu aceștia, scopuri individuale și de grup, resurse disponibile

etc.), construcția vieții individului este legată de construcția realității sociale pornind de la principiul posibilității individului de a alege dintr-o diversitate mai largă sau mai restrânsă de soluții, în funcție de caracteristicile diverselor zone în care se desfășoară viața sa. *Dimpotrivă, viața deținutului este supusă unui principiu fundamental diferit, acela al limitării dramatice a gradelor de libertate, a excluderii cvasi-totale a alegerilor personale.* Deținutul pierde controlul chiar și asupra celor mai banale activități, control pe care indivizii liberi îl consideră ca fiind ceva firesc, ceva ce nu poate face obiectul intervenției nici unei autorități. Posibilitatea de a decide asupra orei și conținutului mesei, a modului de petrecere a timpului liber, a traseului și duratei unei plimbări, a momentului în care ne întâlnim cu prietenii sau cu rudele, a manierei în care ne îngrijim corpul, toate aceste posibilități care configurează gradele de libertate ale individului sunt, în bună măsură, anulate de intervenția autorității locului de detenție. Deținutul este unul dintre personajele unui tip particular de instituție – *instituția totală* – ale cărei caracteristici fundamentale decurg din faptul că este, în același timp, organizație formală și comunitate de rezidență (Goffman, [1961], 2004). Cu alte cuvinte, grupuri mari de oameni trăiesc într-un spațiu social delimitat în mod formal, organizat după reguli obligatorii, edictate de entități supraindividuale.

Satisfacerea nevoilor indivizilor se realizează în contextul îndeplinirii funcțiilor penitenciarului; această performanță, care presupune în mod obligatoriu organizarea birocratică a locului de detenție, este fundamentată în mod esențial pe excluderea posibilității individului de a alege. Zone pe care orice individ liber le protejează în viața cotidiană, considerându-le spațiul exclusiv al alegerilor personale, sunt invadate de un tip aparte de autoritate, înzestrată cu o putere nelimitată. Unicitatea acestui tip de autoritate constă în faptul că dispune în mod absolut de indivizii asupra căreia se exercită. Logica ei de funcționare este întemeiată pe principiul că alegerile personale ale indivizilor sunt

disfuncționale pentru instituția penitenciară. Durata odihnei și ora de trezire, modul de aranjare a obiectelor personale, traseul și timpul destinat plimbării, igiena personală, întâlnirea familiei și prietenilor, toate aceste lucruri pe care oamenii liberi le consideră absolut firești sunt definite și codificate în termeni extrem de preciși, potrivit unei raționalități care acordă opțiunilor individului un statut marginal. Dacă administrația penitenciarului oferă un anumit spațiu de manifestare alegerilor personale, scopul este acela de a verifica măsura în care presiunile instituției au avut efect asupra individului. La prima vedere, concesiile făcute individului pe seama raționalității instituției penitenciare; în realitate, exercițiu de verificare a măsurii în care individul a fost disciplinat de către instituție. Practicarea în sens personal a libertății de alegere este mai mult decât o simplă amenințare la adresa instituției penitenciare. Dacă pentru individ îndepărtarea de la regulile penitenciarului are semnificația recăștigării unui spațiu pierdut, pentru instituția penitenciară semnificația nonconformității deținutului marchează un dublu eșec: eșec al deținutului și în același timp eșec al eforturilor instituției de resocializare a acestuia.

Așadar, două tipuri fundamentale de raționalitate socială, definite în funcție de evaluarea libertății și posibilității de a alege: raționalitatea lumii în care individul se mișcă liber, raționalitate care presupune nu doar posibilitatea, dar și necesitatea ca individul să facă în permanență alegeri; raționalitatea instituției penitenciare, fundamentată pe limitarea totală a gradelor de libertate de care poate dispune deținutul, pe principiul privării individului de posibilitatea de a face alte alegeri în afara celor subsumate logicii de funcționare a instituției.

Contradicția dintre cele două tipuri de raționalitate descrise schematic mai sus constituie una din sursele esențiale ale ineficienței pedepsei cu închisoarea. Ea devitalizează caracterul iluzoriu al efectelor pedepsei închisorii, iluzie construită pe ignorarea eterogenității câmpurilor de acțiune al acestui tip de pedeapsă: spațiul penitenciarului (spațiu

principal al aplicării pedepsei), spațiul din afara închisorii (spațiu al verificării funcției pedepsei și instituției penitenciare).

Cea mai importantă justificare teoretică a pedepsei cu închisoarea și a instituției penitenciare este aceea de a reda societății indivizi capabili să participe la viața socială. „Executarea pedepselor privative de libertate are ca scop primordial asistarea persoanelor private de libertate, în vederea reintegrării lor sociale și a prevenirii săvârșirii de noi infracțiuni” (art. 7, Regulamentul de aplicare a Legii 275/2006). Deținutul eliberat – îndeosebi cel eliberat înainte de executarea integrală a pedepsei, situație care descrie majoritatea cazurilor, este nu doar un personaj care și-a „ispășit” vina (aspect periferic în discursurile oficiale care justifică instituția penitenciară), ci îndeosebi un personaj diagnosticat ca apt să participe la viața socială. Acest diagnostic este fundamentat pe rezultatul evaluării conformării individului la exigențele instituției penitenciare. Resocializarea deținutului se realizează în contextul complex al mecanismului pedepselor și recompenselor, axul central al instituției închisorii; deținutul resocializat este deținutul în al cărui dosar penitenciar frecvența recompenselor tinde spre maximum, pedepsele, în măsura în care există, având caracter accidental. Spațiul asupra căruia operează acest diagnostic este însă eterogen: spațiul penitenciarului, dar și spațiul din afara acestuia. Translația diagnosticului de la spațiul său original la spațiul din afara închisorii (translație al cărei mecanism are o natură îndeosebi juridică) ignoră faptul fundamental al diferenței de natură dintre cele două zone, faptul că aceste spații sunt dominate de raționalități fundamental opuse.

Caracterul contradictoriu al acestor două tipuri de raționalitate dezvăluie ficțiunea fundamentală pe care se sprijină decizia de eliberare; buna comportare a deținutului ne poate spune foarte multe despre individul plasat în contextul detenției, fără a ne spune însă aproape nimic despre comportarea sa viitoare, în contextul lumii din afara închisorii.

Supraveghere sau resocializare?

Conceptul de *instituție totală* a fost lansat în sociologie de către sociologul american Erving Goffman (1922-1982), odată cu publicarea lucrării *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patient and Other Inmates* (New York, Anchor Books, 1961). Analiza lui Erving Goffman nu este centrată pe studierea exclusivă a penitenciarului ca instituție socială. Ceea ce este important pentru sociologul american este studierea unei întregi clase de instituții sociale care prezintă caracteristici asemănătoare, generate de faptul că sunt în același timp, în limbajul sociologului american, „comunități de rezidență și organizații formale”. „O instituție totală poate fi definită drept un loc în care își desfășoară viața și activitatea un număr mare de indivizi cu statut similar, despărțiți de restul societății pentru o perioadă de timp apreciabilă și care duc împreună o viață strict delimitată, reglementată oficial de către instituție” (Goffman, [1961], 2004, 10). Această lucrare se încadrează atât prin stil, cât și prin teorie și modul de culegere a datelor, în ceea ce în sociologie este cunoscut sub sintagma „Școala de la Chicago”. Cercetarea sa – susține J.F. Galliher cu referire la studiul sociologului american – a avut un impact major pentru studiul sociologic al închisorilor, deoarece a furnizat o dimensiune teoretică unui domeniu lipsit de teorie (Galliher, 1998, 171-173).

Potrivit lui Goffman, una dintre caracteristicile principale ale instituțiilor totale este supravegherea. Această caracteristică domină interacțiunile dintre instituționalizați și personal, în sensul că sarcina esențială a instituționalizaților este de a se supune indicațiilor personalului iar principala sarcină a personalului este aceea de supraveghere. „Grupate în blocuri, persoanele pot fi ținute sub observație de angajați, a căror principală activitate nu vizează îndrumarea și nici inspecția periodică (așa cum este cazul, de multe ori, în relațiile dintre angajator și angajat), ci supravegherea; acești angajați trebuie să se asigure că fiecare face ceea ce i s-a spus clar că i se cere să facă, în condițiile în care,

foarte probabil, infracțiunea unei persoane va ieși în evidență prin contrast cu supunerea vizibilă și permanentă a celorlalți” (Goffman, [1961], 2004, 18).

Viața instituționalizatului este dominată de presiunile exercitate de către instituție pentru a șterge convențiile sociale cu care individul vine din lumea sa de origine. Aceste presiuni au rostul de a elimina cât mai mult din „eul civil” al instituționalizatului, condiție obligatorie pentru asimilarea modelelor și convențiilor caracteristice instituției totale : „...nou-venitul se lasă modelat și codificat, transformat într-un obiect ce poate fi introdus în mecanismul administrativ al așezământului și „prelucrat” fără probleme, prin operații de rutină” (Goffman, [1961], 2004, 26). Supravegherea exercitată asupra deținuților acoperă atât viața de zi cu zi cât și momentele în care acesta are posibilitatea de a restabili, fie și pentru o perioadă limitată, contactul cu lumea din care provine. Vizitele familiei, a căror durată și frecvență este stabilită prin regulamente, se desfășoară de asemenea sub supravegherea personalului ; după Goffman, „caracterul public forțat al vizitelor” constituie una dintre cele mai importante „forme de contaminare a eului” (Goffman, [1961], 2004, 38). În unele penitenciare (este cazul, de exemplu, al penitenciarului Jilava), camera în care are loc vizita este mobilată cu o masă dreptunghiulară, împărțită de o scândură suficient de înaltă pentru a face ușor vizibilă orice încercare de a depăși spațiul rezervat vizitatorilor. De o parte și de alta a mesei sunt dispuse aparate telefonice, prin care, teoretic, deținutul și vizitatorul ar trebui să comunice, fără a fi auziți de ceilalți. În realitate aparatele telefonice sunt atât de proaste, iar numărul celor prezenți este atât de mare, încât vorbitorii cu greu pot înțelege ceva ; singura soluție este de a țipa, astfel încât rezultatul este că vizita se desfășoară într-un vacarm de nedescris. Este interesant și surprinzător cum acest model de interacțiune pare să depășească granițele culturale ; același model este evocat de către Goffman, distanța temporală între relatări fiind de câteva decenii.

„Dar ce rânduială sadică au pentru aceste vizite ! O oră pe lună (sau două jumătăți de oră), într-o încăpere mare, unde se mai află alte vreo douăzeci de perechi și unde gardienii stau la pândă, ca să fie siguri că nu primești nici planuri și nici unelte cu care să poți evada. Ne întâlneam de o parte și de alta a unei mese late de aproape doi metri, la mijlocul căreia se afla o scândură, înaltă de cincisprezece centimetri, având, probabil, rolul de a împiedica până și microbii noștri să se amestece. Ni se permitea o strângere de mână aseptică la începutul vizitei și o alta la sfârșit ; în restul timpului, stăteam și ne uitam unul la altul, strigând ca să ne putem auzi de la distanța aceea uriașă.” (Alfred Hassler, *Diary of a Self-Made Convict*, Regnery, Chicago, 1954, *apud*. Goffman, [1961], 2004, 38-39)

Cu mai bine de un secol în urmă, modelul vizitei la închisoare prezintă similitudini izbitoare. Iată cum descrie Tolstoi vizita lui Nehliudov într-o închisoare rusească din secolul al XIX-lea :

„Ceea ce-l izbi în clipa când deschise ușa fu vuietul asurzitor a sute de glasuri strigând laolaltă. Abia când se apropie mai mult de oamenii care stăteau lipiți ca muștele pe o bucată de zahăr de rețeaua de sârmă ce despărțea odaia în două, Nehliudov se dumiri de ce făceau atâta larmă. Camera aceasta cu ferestrele spre curtea interioară era împărțită prin două rânduri de rețele de sârmă, din tavan până în podea ; de o parte stăteau deținuții, în spațiul dintre rețele se plimbau gardienii, iar de partea cealaltă stăteau vizitatorii. Între unii și ceilalți era un interval de vreo trei arșini, așa încât oamenii nu numai că nu-și puteau înmâna câte ceva, dar nici nu se puteau vedea ca lumea la față. Ca să fii auzit, trebuia să răcnești. De ambele părți ale rețelelor stăteau oamenii cu fețele lipite de plasa de sârmă : soți, tați, mame și copii, străduindu-se să se audă unii pe alții și să-și spună ce aveau de spus. Fiind mulți însă și fiecare căznindu-se să fie auzit, strigau din răputeri, încercând să acopere unul glasul celuilalt. [...] Era cu neputință să deslușești ceva din larma generală. Cel

mult puteai ghici după fețe cam ce spuneau și ce legături erau între cei ce-și vorbeau.” (Tolstoi, [1953], 1998, 165-166)

Deși cele trei descrieri se plasează pe un interval mai lung de un secol, se poate observa cu ușurință că, dincolo de câteva aspecte tehnice, elementele esențiale ale modelului de interacțiune dintre deținut și vizitatori au rămas, în linii mari, aceleași (în unele cazuri, cum este cel al penitenciarului Rahova, condițiile sunt ceva mai moderne, iar deținutul poate sta la aceeași masă cu familia).

Un efect al șederii în penitenciar este, după Goffman, efectul de „deculturație”. Șederea îndelungată a unui individ în *instituția totală* poate conduce la „... o dezvățare care îl face temporar incapabil să se descurce cu anumite caracteristici ale vieții de zi cu zi în afara instituției, dacă și când reușește să se întoarcă în afară” (Goffman, 1961, 2004, 24). Atunci când șederea în penitenciar este foarte îndelungată, există posibilitatea ca adaptarea la mediul închisorii să aibă drept consecință imposibilitatea readaptării la mediul liber.

„N-aș zice că țin la viață. Vreau să n-o fac chinuită, cât este, să n-o chinui. Adică, mie mi-e indiferent când mor, odată tot trebuie să mori ... Nu zic că scap; dacă scap, ce fac? Sau și-acuma, mă eliberez; la 60 de ani știu că mă liberez. Chiar să vrei, și n-are cum să mă mai țină. Eu, prostii, ca să fac alte minuni, aici nu fac. Păi, și-atunci, dacă mă liberez la 60 de ani, dimpotrivă, e mai mare chinul pentru mine atunci, afară. Eu copiii nu i-am crescut, am doi, dar nu cu pocăita mea. Pensie – nu. Servici – nu. Casă, nu cred... că moșnegii au murit și frații au început să-și scoată ochii după casă. Ori mai găsesc ceva? Sau, dacă nu mai găsesc, trebuie să mă duc să mai fac o ispravă, ceva.” (fragment interviu în Istodor, 2005, 103)

Consider că efectul de deculturație poate fi interpretat într-un plan mai profund decât cel al unei simple „rămân timeri în urmă” în raport cu schimbările produse în societate. *Deculturația poate fi privită ca efect vizibil al contradicției dintre raționalitatea penitenciarului și raționalitatea lumii din afara lui.*

Cu cât adaptarea la penitenciar este mai profundă, cu atât crește probabilitatea ca readaptarea la lumea liberă să fie mai dificilă. ONG-urile care lucrează cu foști deținuți cunosc foarte bine această situație. Cazuri în care un fost deținut cere în mod gratuit oricui se află în apropiere permisiunea de a se deplasa dintr-un loc în altul (inclusiv de a merge la toaletă) demonstrează cât de profund și puternic înrădăcinate sunt modelele de comportament interiorizate de către unii foști deținuți care au executat pedepse lungi cu închisoarea.

Din această perspectivă, poate că semnificația adaptărilor secundare ar trebui reevaluată. Potrivit lui Goffman, adaptările secundare sunt „...practici care nu provoacă în mod direct personalul, dar le permit instituționalizaților să obțină satisfacții interzise ori să obțină satisfacții permise, dar prin mijloace interzise” (Goffman, [1961], 2004, 57). Spre deosebire de adaptările primare, care desemnează comportamentele individului conforme cu „...ceea ce s-a planificat în mod sistematic” (individul „normal, programat sau integrat”), adaptările secundare cuprind „... orice rânduială obișnuită prin intermediul căreia membrul unei organizații folosește mijloace neautorizate, obține rezultate neautorizate sau face și una, și alta, eludând astfel supozițiile organizației cu privire la ceea ce ar trebui să facă și să obțină și, în consecință, cu privire la ceea ce ar trebui să fie individul” (Goffman, [1961] 2004, 168). Regulamentele penitenciarelor cuprind o lungă listă de comportamente care pot fi incluse în categoria adaptărilor secundare²; calificarea acestor comportamente este aceea de „abatere disciplinară”, pentru care deținutul primește o pedeapsă, în funcție de gravitatea abaterii. În filosofia instituției penitenciare aceste adaptări secundare sunt interpretate nu doar ca manifestări de indisciplină; mai important, ele sunt considerate semne ale refuzului deținutului de a fi „resocializat”.

Dintr-o perspectivă diferită, interpretarea unora dintre adaptările secundare ca tehnici de „refacere a eului” permite utilizarea lor ca instrumente de resocializare; evident,

„...transformând adaptările secundare în adaptări principale, prin legitimarea lor” (Goffman, [1961], 2004, 175). Adaptările secundare pot fi utilizate ca soluții de deblocare a contradicției dintre cele două tipuri de raționalitate descrise în secțiunea precedentă, în măsura în care sunt înțelese ca reafirmări ale sociabilității individului. Această perspectivă presupune însă, pe lângă reelaborarea sistemului de recompense și privilegii, o mutație fundamentală la nivelul practicilor instituției penitenciare. După cum presupune apariția unor personaje noi în rolul de „purtător de cuvânt” al penitenciarului. „Organizațiile formale pot avea o mulțime de obiective oficiale conflictuale, fiecare cu susținători proprii, astfel că apar îndoieli cu privire la facțiunea care trebuie considerată purtătoarea de cuvânt a organizației” (Goffman, [1961], 2004, 157). Numărul redus și rolul periferic al asistenților sociali, sociologilor și psihologilor în administrația penitenciară, ca și puținătatea resurselor materiale care le stau la dispoziție, indică forța inerțială a sistemului în conservarea funcției sale tradiționale, aceea de supraveghere a deținuților.

Concluzii

„Executarea pedepselor privative de libertate are ca scop primordial asistarea persoanelor private de libertate, în vederea reintegrării lor sociale și a prevenirii săvârșirii de noi infracțiuni.” Este numai unul – este adevărat, probabil cel mai sugestiv cât privește subiectul acestui studiu – din cele 224 de articole care conține Regulamentul de aplicare a Legii nr. 275/2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal ; aceste 224 de articole completează cele 86 de articole ale Legii 275/2006.

Bună parte din economia acestor texte este alocată multitudinii de actori, sisteme și instanțe de toate tipurile care au drept funcție principală supravegherea deținuților. În același timp este imposibil de ignorat frecvența utilizării unor termeni, expresii și denumiri

cum ar fi „asistența socială”, „activități educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică”, „instruirea școlară”, „formarea profesională”, „servicii de educație”, „consiliere psihologică și asistență socială din cadrul penitenciarelor”, „consilieri de protecție a victimelor și reintegrare socială a infractorilor”, „plan de evaluare și intervenție educativă”, „serviciul de educație, consiliere psihologică și asistență socială din cadrul penitenciarului” etc. Toți acești termeni sunt minuțios organizați într-o arhitectonică dezvoltată în jurul ideii centrale a reintegrării sociale a persoanei condamnate. Descrierea și analiza acestor veritabile tehnologii excede tema acestui studiu ; mă limitez la a observa caracterul impunător al acestei construcții, sursă a sentimentului că singura explicație a eșecului resocializării și reintegrării deținutului – deși existența unui asemenea caz pare imposibilă, după rigurozitatea acestor construcții juridice – ar trebui căutată la nivelul unei monstruoase antisocialități a individului.

Potrivit lui Goffman, *instituțiile totale* nu caută cu adevărat „victoria culturală”. „Dacă apar totuși modificări culturale, poate că aceasta are de a face cu eliminarea ocaziilor de a manifesta anumite comportamente și cu nereușita în a ține ritmul cu ultimele modificări din lumea exterioară” (Goffman, [1961], 2004, 23). Dacă am analiza aceste afirmații în contextul legal prezentat mai sus am fi tentați să gândim posibilitatea inactualității teoriei goffmaniene ; am fi tentați să refuzăm concubinajul dintre „umanismul” și „raționalitatea” epocii noastre, pe de o parte, și încăpățănarea instituției închisorii de a-și păstra aproape nealterate fundamentele și mecanismele esențiale de funcționare, pe de altă parte ; am fi tentați să credem că funcția de supraveghere nu are decât o importanță periferică, de simplu instrument pentru atinerea scopului resocializării.

Observarea concretă a unui penitenciar, chiar în spațiile marginale, de interferență cu lumea din afara sa (cum este spațiul în care se desfășoară vizitarea deținuților), readește în actualitate teoriile care pun sub semnul

întrebării eficiența pedepsei cu închisoarea și fundamentul instituției închisorii. O anchetă proprie a Administrației Naționale a Penitenciarelor conține următoarea concluzie : „Chiar și în aceste condiții, ignorarea sau plasarea conștientă a principalilor indicatori cu efect nemijlocit asupra posibilităților de reinsertie socială printre cele mai puțin importante aspecte ale vieții de detenție (accesul la muncă, activități de club/divertisment, activități de școlarizare/calificare și asistență moral/religioasă), indică dificultatea/eșecul serviciilor de intervenție psiho-socială în a explica persoanelor private de libertate scopul detenției și al sistemului penitenciar în ansamblul său. De altfel și notele mediocre primite de acești indicatori, care evidențiază un grad de mulțumire scăzut față de calitatea programelor și activităților dedicate reinsertiei sociale, arată fie slabul potențial de atracție al acestora, fie slaba lor calitate”³.

Eficiența sancțiunilor privative de libertate și a instituției penitenciare constituie una dintre temele principale de dezbatere în domeniul politicilor penale. Polemicile asupra acestui tip de reacție socială în raport cu infracțiunea sunt axate pe diverse dimensiuni, de la costurile economice pe care le presupune detenția, până la eșecul resocializării indicat de menținerea, la un nivel ridicat, a ratei recidivei.

*

„Caracterul lor delimitator sau total este simbolizat de interzicerea interacțiunilor sociale cu lumea din afară și a părăsirii instituției, interdicție care, deseori, ia formă concretă în clădirea ca atare : uși încuiate, ziduri înalte, sârmă ghimpată, faleză abrupte, ape, păduri sau zone mlăștinoase” (Goffman, [1961], 2004, 16).

„La o extremitate, disciplina bloc, instituția închisă, instalată la marginea societății și axată exclusiv pe funcții negative : stoparea răului,

întreruperea comunicațiilor, suspendarea timpului” (Foucault, [1975], 2005, 265).

Perspective diferite asupra închisorii, discursuri diferite asupra acesteia. Selecția acestor texte are unicul scop de a indica o anumită trăsătură a geografiei sociale, în dublu sens, fizic și mental. Penitenciarul, spațiu precis delimitat, situat în marginea societății : separare fizică, între categorii de lucruri ; mai important, separare simbolică, între două categorii de indivizi.

Executarea pedepsei și conduita „pozitivă”, ca temeiuri care conduc la reabilitarea fostului deținut, sunt părți ale mitului potrivit căruia la capătul acestor procese individul redevine la fel de „onorabil” ca ceilalți semeni ai săi. În realitate, reacțiile indivizilor cu care fostul deținut intră în contact sunt construite, cel puțin într-o anumită măsură, plecând de la stigmatul de „fost deținut”. Ca orice stigmat, cel de „fost deținut” caracterizează „... situația individului pe care ceva îl descalifică și împiedică să fie deplin acceptat de către societate” (Goffman, [1963], 1975, 7). Individul stigmatizat resimte în permanență o anumită incertitudine în ceea ce privește statutul său, în sensul că nu e niciodată sigur în privința atitudinii celorlalți (de acceptare sau de respingere). „Această incertitudine nu provine doar din faptul că individul stigmatizat nu știe în ce categorie îl vom plasa, ci de asemenea, presupunând că locul în care îl plasăm îi este favorabil, din faptul că alții pot continua să-l definească în funcție de stigmatul său” (Goffman, [1963], 1975, 25).

Călătoria socială a oricărui individ se desfășoară în spații teoretic nelimitate. A oricărui individ, cu excepția fostului deținut. Pentru acesta societatea creează în permanență „puncte de control”, „stații de triaj”, pentru trecerea cărora pașaportul său social (cazierul) este inutilizabil. Aceste „vămi sociale” restrâng libertatea de alegere a fostului deținut.

Note :

1. Introducerea recentă a regimului progresiv de executare a pedepselor privative de libertate (legea 275/2006) nu afectează analiza pe care o propunem, cu excepția regimului deschis de executare a pedepsei și doar în ipoteza în care individul condamnat este de la început plasat – și rămâne pînă la liberare – în acest regim.
2. De exemplu, comportamentele prevăzute în Legea 275/2006 și în regulamentul de aplicare a legii.
3. *Sondaj de opinie la nivelul persoanelor private de libertate din unitățile penitenciare. Raport de cercetare*. Datele sunt disponibile pe site-ul Administrației Naționale a Penitenciarelor – www.dgp.ro

Bibliografie

- Foucault, Michel. [1975] (2005). *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*. Pitești : Editura Paralela 45.
- Gallier, John F. (1998). Chicago's Two Worlds of Deviance Research : Whose Side Are They On? , în Garr Alan Fine (ed.), *A Second Chicago School ? The Development of a Postwar American Sociology*. Chicago : University Chicago Press, 171-173.
- Goffman, Erving. [1961] (2004). *Aziluri. Eseu despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*. Iași : Editura Polirom.
- Goffman, Erving. [1963] (1975). *Stigmat. Les usages sociaux des handicaps*. Paris : Les Editions De Minuit.
- Istodor, Eugen. (2005). *Viețășii de pe Rahova. Din mărturiile unor condamnați*. Iași : Editura Polirom.
- Tolstoi, Lev. [1953] (1998). *Învierea*. București : Editura Rao.

Primit la redacție : februarie, 2008